

## סוגיה כד: מצות תשובה (1): חילוקי כפרה

\*\*\*

### רקע

לאחר עיסוק בחמשת העיניניים עוברת המשנה לדון במצות תשובה. חילוקי כפרה הוא הדין הראשון הנידון במשנה, דיון המחייב אותנו להגדיר את היחס בין כפרה לבין תשובה.

### מקורות

- א. פה:-פו. "מתני' חטאת ואשם ודאי... עם ה' אלה ומארצו יצאו"  
ב. רמב"ם הל' תשובה כל פרק א ופרק ב הל' א-ג

### הסבר הסוגיה

"ר' ישמעאל אומר ארבעה חלוקי כפרה הן עבר על מצות עשה ועשה תשובה אין זו ממקומו עד שמוחלין לו... עבר על מצות לא תעשה ועשה תשובה תולה ויום הכפורים מכפר... עבר על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה תשובה ויום הכפורים תולין ויסוריין שבשאר ימות השנה ממרקין.. אבל מי שנתחלל בו שם שמים מזיד ועשה תשובה אין בה לא בתשובה לתלות ולא ביום הכפורים לכפר אלא תשובה ויום הכפורים מכפרין שלישי וייסוריין מכפרין שלישי ומיתה ממרקת עם הייסוריין...".  
[תוספתא פ"ד ה"ט, מובאת בשינויים בגמ' פו.]

נחלקו התנאים בגדרי הכפרה. רבי סובר שיום הכיפורים מכפר אף ללא תשובה, ורבנן סוברים שיום הכיפורים מכפר רק עם תשובה. הרמב"ם [הל' תשובה פ"א ה"ג] פוסק כרבנן, "עצמו של יום הפורים מכפר לשבים".

התנאים נחלקו גם על אלו עבירות תשובה מכפרת, ועל אלו עבירות תשובה תולה ויום הכיפורים מכפר. יש תנא הסובר שתשובה מכפרת על עשה ועל לאו הניתק לעשה, ושאר לאוים, תשובה תולה ויום הכיפורים מכפר, ויש תנא הסובר שתשובה מכפרת על עשה ועל לא תעשה, חוץ מלא תשא, שעליו יום הכיפורים מכפר. הרמב"ם [הל' תשובה פ"א ה"ד] פוסק כר' ישמעאל שתשובה מכפרת על עשה בלבד, ויום הכיפורים מכפר על כל הלאוים.

ברמב"ם חידוש נוסף. הרמב"ם [הל' תשובה פ"א ה"ב] מחדש ששעיר מכפר על עבירות קלות [עשה ולא תעשה, חוץ מלא תשא] ללא תשובה. הכסף משנה מקשה שפסק זה סותר את הגמ' בשבועות [יב:]. היד פשוטה מבאר שפסק הרמב"ם הוא על פי הירושלמי [שבועות פ"א ה"ו. וע"ש הסבר סוגיית הבבלי].

הבנת דין כפרה מצריך דיון יסודי במצות תשובה. האחרונים עמדו על הניסוח הבעייתי שהרמב"ם [הל' תשובה פ"א ה"א] מנסח את מצות תשובה: "כל מצות שבתורה בין עשה בין

לא תעשה אם עבר אדם על אחת מהן בין בזדון בין בשגגה כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתודות לפני האל ברוך... וידוי זה מצות עשה". מלשון הרמב"ם "כשיעשה תשובה" משמע שאין חיוב לעשות תשובה, אלא כשאדם מחליט מעצמו לעשות תשובה, יש עליו מצוה להתודות [עיי' מנחת חינוך מצות שסר אות א].

הגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל [על התשובה עמ' 38-40] דוחה לחלוטין הבנה זו, שהרי מצות תשובה מפורשת בתורה ובדברי הנביאים, וכיצד ניתן להעלות על הדעת שאין חיוב לעשות תשובה? לפיכך מבאר הגרי"ד, שמצות תשובה היא מצוה מתרי"ג מצוות, ויש חיוב מהתורה על כל אדם ואדם לעשות תשובה. ניסוח ההלכה נובע מהבחנה שהרמב"ם עושה בין מעשה המצוה לבין קיום המצוה. ברוב המצוות מעשה המצוה זהה לקיום המצוה, אבל יש מצוות שיש הבדל בין מעשה המצוה לבין קיום המצוה. לדוגמא מביא הגרי"ד את דיני אבלות. מעשה מצות אבלות מתקיים על ידי איסור נעילת הסנדל, רחיצה, סיכה וכדומה, אבל קיום המצוה אינו בעשיית מעשים אלו, אלא באבלות שהיא תחושה הממלאת את הלב – "אין אנינות אלא בלב".

קיום מצות תשובה הוא על ידי תשובה בלב, אבל מעשה מצות תשובה הוא וידוי בפה. בפתיחה להלכות מנסח הרמב"ם את קיום המצוה: "והוא שישב החוטא מחטאו לפני ה' ויתודה" – תשובה בלב. בהלכות [פ"א ה"א] מנסח הרמב"ם את מעשה המצוה: "כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתודות" – וידוי בפה.

לענ"ד יש לבאר את הרמב"ם בדרך אחרת. המעיין בסדר ההלכות ברמב"ם רואה שלכאורה הסדר הפוך. הרמב"ם פותח את פרק א בדין וידוי, ורק בפרק ב עובר להגדרת מצות תשובה, לכאורה היה צריך לפתוח בהגדרת התשובה, ואחר כך לעבור לדין וידוי, כיוון שתשובה קודמת לידוי גם מבחינה לוגית וגם מבחינה כרונולוגית.

בנוסף לכך, הנושא הנדון בפרק א הוא גדרי כפרה, וגם כאן צריך לשאול מדוע הרמב"ם הקדים את הדיון בגדרי כפרה לדיון בגדרי תשובה?

התשובה לשאלות אלו שיש הבחנה בין דין כפרה לבין דין תשובה, ולא ניתן לראות את שניהם כשני צדדים של אותו מטבע. תשובה עוסקת בתיקון הגברא, וכפרה עוסקת בתיקון החפצא, ואין תלות עקרונית בין שני דינים אלו. לחטא השלכה כפולה:

א. החטא מגדיר את האדם כחוטא, ולפעמים גם כרשע.

ב. החטא עצמו משוקץ ומתועב, ועשייתו גורמת לקלוקל העולם.

התשובה מתקנת את האדם ומשנה את זהותו – "אמש היה זה מובדל מה", צועק ואינו נענה, עושה מצוות וטורפין אותן בפניו, והיום מודבק בשכינה, צועק ונענה מיד, עושה מצוות ומקבלין אותן בנחת ובשמחה" [ע"פ רמב"ם הל' תשובה פ"ז ה"ז]. הכפרה מבטלת את הקלוקל שיצר החטא.

היכולת לתיקון האדם היא יכולת אנושית. אדם יכול לשנות עצמו, להיהפך לאדם אחר, שאין לו קשר לאדם שהיה לפני החטא. היכולת לתיקון החטא אינה ניתנת לתפיסה אנושית,

כיוון שאדם יכול לתקן את ההווה ואת העתיד, ובכפרה יש תיקון של העבר, היכולת לתקן את העבר היא חידוש שחידשה התורה [עיין ירושלמי מכות פ"ב ה"ו המדגיש נקודה זו: "שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו אמרה להם חטאים תרדף רעה שאלו לנבואה חוטא מהו עונשו אמרה להן הנפש החוטאת היא תמות שאלו לקודשא בריך הוא חוטא מהו עונשו אמר להן יעשה תשובה ויתכפר לו". התשובה במדרש זה מכפרת, ואינה מתקנת את האדם].

ראיה חזקה לכך שאין תלות בין דין כפרה לבין דין תשובה ניתן להביא משיטת רבי הסובר שיום הכיפורים מכפר ללא תשובה על כל עבירות חוץ מפורק עול, מגלה פנים בתורה ומפר ברית בשר. לדעת רבי יום כיפורים מכפר על החפצא של העבירה, למרות שאדם בגברא מוגדר כחוטא, רשע והוא פסול לעדות. מאידך גיסא, השב בתשובה על עבירה שעבר הרי הוא צדיק גמור [עיין קידושין מט:], אף לפני שיום הכיפורים כיפר על עצם העבירה.

הרמב"ם מקדים את העיסוק בכפרה [פרק א] לעיסוק בתשובה [פרק ב], כיוון שלדעתו התורה צותה על הכפרה, ותשובה היא תנאי לקיומה של הכפרה. הבחנה זו עולה בבירור מההגדרה שהרמב"ם מגדיר את המצוה בספר המצוות [עשה עג]: "והמצוה הע"ג היא שצונו להתודות על החטאים והעונות שחטאנו לפני האל יתעלה ולאמר אותם עם התשובה. וזה הוא הודוי". הרמב"ם אינו אומר, שהמצוה לשוב בתשובה ולהתודות, אלא המצוה להתודות עם התשובה.

לדעת הרמב"ם התורה לא צותה בתרי"ג מצוות לשוב בתשובה ולתקן את הגברא, אלא צותה להתודות, ועל ידי וידוי זה לתקן את הקלקול שהחטא יצר.

על פי הבנה זו ניסוח ההלכה מובן ללא קושי: "כל מצוות שבתורה בין עשה בין לא תעשה אם עבר אדם על אחת מהן... כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתודות לפני הא-ל". התשובה הכרחית לוידוי, ולכן היא פרט מפרטי המצוה, אבל כיוון שאינה עיקר המצוה, אלא תנאי במצות וידוי [שהוא מעשה המצוה של החיוב להתכפר], הרמב"ם מנסחה כאילו היא רשות.

ניתן להוכיח הבנה זו מהשוואה בין פרק א [ה"א] העוסק בכפרה לבין פרק ב [א-ב] העוסק בתשובה:

א. בפרק הכפרה פוסק הרמב"ם: "וידוי זה מצות עשה" – עיקר המצוה באמירת הודוי, והשב בתשובה ולא התוודה בפיו לא קיים את המצוה. בפרק ב פוסק הרמב"ם: "וצריך להתודות בשפתיו ולומר עניינות אלו שגמר בלבו" – וידוי זה מעלה בתשובה, ועדיף לאומרו, אבל גם אם לא התודה בשפתיו קיים מצות תשובה.

התשובה לסתירה ברורה. מצות כפרה מקיימים על ידי וידוי בפה, וידוי זה הוא תנאי הכרחי לקיום חיוב כפרה. מצות תשובה מקיימים על ידי ש"גומר בלבו שלא לשוב לחטאו",

והצורך להתודות בפה הוא רק מפני החשיבות לנסח את מחשבתו הערטילאית בניסוח ברור ומחייב.

ב. בפרק א מגדיר הרמב"ם את חלקי הוידוי: "כיצד מתודין אומר [א] אנא השם חטאתי עויתי פשעתי לפניך ועשיתי כך וכך, [ב] והרי נחמי ובושתי במעשי, [ג] ולעולם איני חוזר לדבר זה". הוידוי כולל שלושה חלקים: 1. הכרת החטא. 2. חרטה. 3. קבלה לעתיד. בפרק ב חוזר הרמב"ם על שלושת החלקים הללו בסדר אחר: "ומה היא התשובה [א] הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו, [ב] ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד שנאמר יעזוב רשע דרכו וגו', [ג] וכן יתנחם על שעבר" – התשובה כוללת שלושה חלקים: 1. עזיבת החטא. 2. קבלה לעתיד. 3. חרטה.

סיבת ההבדל בחלקי המצוה נובעת מהדינים השונים. עיקר הכפרה בחרטה ובתיקון העבר, ולכן מקדימים את החרטה לקבלה לעתיד, ועיקר התשובה בקבלה לעתיד, ולכן מקדימים אותה לחרטה.

ג. בפרק א הרמב"ם חוזר ומדגיש שחיוב וידוי הוא לפני ה'. כך כותב הרמב"ם בפתיחה להלכות: "שישוב החוטא מחטאו לפני ה' ויתודה", כך כותב בהלכות: "כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתודות לפני הא-ל", וזה גם נוסח הוידוי: "אנא השם חטאתי עויתי פשעתי לפניך". בפרק ב אין התייחסות לכך שהתשובה לפני ה'. התשובה היא אישית בין האדם לבין עצמו, ואילו הכפרה אינה יכולה להבצע ללא הקב"ה שמכפר, ולכן כל תהליך הכפרה מתבצע "לפני ה'".

#### סיכום

כפרה עוסקת בתיקון החטא, ותשובה עוסקת בתיקון האדם. לדעת הרמב"ם התורה מצוה את האדם לתקן את החטאים שעבר, תיקון זה מתבצע על ידי וידוי בפה עם תשובה, ואין בתורה מצוה פורמאלית לשוב בתשובה.